

Bidden, recht doen en wachten op Gods tijd

Martijn van Leerdam, 13 juni 2023

1. Waarom de kerk zoals wij haar kennen naar de haaien gaat en dat jammer is

Allereerst wil ik dank zeggen aan de Antoniusgemeenschap voor dit podium, en dat ik hier te gast mag zijn op jullie fraaie jubileum. Het is in onze tijd niet vanzelfsprekend dat er nieuwe initiatieven ontstaan vanuit de kerk... en het is al helemaal niet vanzelfsprekend dat ze na 10 jaar nog altijd bestaan.

[Ik vroeg mij af, in de 10 jaar dat de A-gemeenschap nu bestaat, hebben jullie ongetwijfeld honderden, zo niet duizenden warme reacties gehad. Klopt dat?

Hebben jullie dan ook weleens te maken gehad met...agressie? Vernielingen? Geweld?

Sinds kort ben ik dominee van de Pauluskerk van Rotterdam, en ik moet bekennen dat dat daar regelmatig gebeurt. Het is niet anders. Het is de prijs die je betaalt als je werkt met de meest kwetsbare mensen van de stad. Soms is de nu eenmaal frustratie groot, en de zelfbeheersing laag.

Dus nogmaals, hebben jullie dat hier ook weleens gezien? Ook al is het maar een klein beetje? Agressie, vernielingen, geweld?

Dan wil ik jullie daarmee van harte feliciteren. Vanaf nu horen jullie officieel tot de gevestigde orde van maatschappelijk betrokken kerkelijke gemeenschappen in Nederland.]

Nog niet zo lang geleden was het helemaal niet zo logisch geweest om mij als protestantse dominee te laten zien in een katholieke kerk. Nog niet zo lang geleden had ik mezelf daarmee in een bepaald hokje geplaatst, deze gemeenschap ook, en had dit zowel in katholieke als protestantse kringen tot gefronste wenkbrauwen geleid. Voor de tijd van het Tweede Vaticaans Concilie sprak dat allemaal niet vanzelf, en ook in de periode daarna was dit nog niet meteen normaal.

Ik ben daarom dankbaar, ik zei het al, dat ik hier mag zijn.

In de marge van de ontkerkelijking, die ons allemaal raakt, is er groei mogelijk. Ik geloof dat we dat aan dit soort gelegenheden kunnen zien: dat protestanten en katholieken, gewezen vijanden in dit land, als broeders en zusters met elkaar omgaan, en dat dat vanzelfsprekend voelt.

Maar hoe aardig deze groei in geloof en broederschap ook is, en hoe bijzonder het ook is dat deze gemeenschap in weer en wind vandaag 10 jaar bestaat, toch wil ik vanavond beginnen bij een ernstig onderwerp: de krimp van de kerk. *Ik geloof namelijk dat de kerk zoals de meeste mensen haar kennen naar de haaien gaat.* Tien jaar geleden, toen het hier allemaal begon, was dat al nauwelijks te ontkennen. En nu al helemaal niet meer.

[zucht]

“Moeten we het daar echt over hebben, dominee, de krimp van de kerk? Kunnen we het niet beter hebben over de dingen die wél goed gaan?”

Deze reactie kreeg ik als gemeentepredikant in de Protestantse Kerk Nederland maar al te vaak. Ik snap het ook wel. We zouden willen dat het niet zo was, en soms is het makkelijker om de ogen te sluiten voor een onwelgevallig feit.

Veel kerkelijke gemeenschappen, of ze nu protestants zijn of katholiek, of ze nu jong zijn of oud, blijven zich op bewonderenswaardige wijze inzetten om de lofzang gaande te houden in onze tijd. Maar ze sluiten de ogen voor de onvermijdelijke conclusie dat het aangezicht van kerk en geloof heel hard aan het veranderen zijn, en de oude structuren al lang niet meer houdbaar zijn.

“Je hebt je knap ingezet voor samenwerking met de buurt, om nieuwe mensen binnen te halen in onze kerk”, sprak de kerkenraad van één van mijn voormalige werkplekken in de kerk.

“Maar die nieuwkomers van jou krijgen niet de sleutel van de kerk, en al helemaal niet als jij straks bent opgestapt. Want dit kerkgebouw is van ons, en wij bepalen wat er hier gebeurt. Ook als dat betekent dat het gebouw zes van de zeven dagen gesloten is.”

Ik heb veel collega's met zulke ervaringen gehoord, en nu was ik zelf aan de beurt. Iedereen die nog iets geeft om de kerk-zoals-zij-is, moet zich rot schrikken bij een situatie als deze. Maar ik vrees dat het heel vaak gebeurt.

“Mijn kerk heeft nog drie jaar de tijd”, sprak een collega-dominee die ik vorige week voor het eerst ontmoette, in Rotterdam. *“Dan is het geld echt op, en we hebben ook al geen vrijwilligers meer. De meeste van mijn gemeenteleden wonen in een zorgcentrum.”*

“Nu hoop ik maar dat ze hun frustratie niet richten op mij, want naast dominee ben ik tevens voorzitter van de kerkenraad – er was niemand anders – en sommige van mijn kerkgangsters lijken boos te zijn op iedereen, behalve op zichzelf.”

De kerk zoals wij haar kennen gaat naar de haaien. Ik kan deze stelling op allerlei manieren onderbouwen. Bijvoorbeeld door het hoge aantal uitvaarten dat veel kerkelijk leiders moeten begeleiden ieder jaar. Ik heb zelf in de afgelopen 13 jaar zo'n 130 mensen naar hun laatste rustplaats begeleid, en ik ken collega's, vooral in de parochies, die het driedubbele daarvan halen - jaar in, jaar uit.

“Elke generatie is minder kerkelijk dan de vorige”, schrijft het Sociaal Cultureel Planbureau op basis van grondig, langjarig kwantitatief onderzoek.

Er zijn natuurlijk uitzonderingen. Soms is er zelfs sprake van opvallende groei. Zo boekte het Opwekkingsweekend met Pinksteren een recordopkomst: maar liefst 50.000 gelovigen kwamen in Biddinghuizen bij elkaar, om het weekend met elkaar door te brengen en samen te groeien in geloof. Verbaasde journalisten spraken er in de krant en op tv hun verwondering over uit.

Toch zijn zulke oplevingen dit eerder een symptoom van de veranderende rol van kerk en geloof, dan een tegenbeweging tegen de ontkerkelijking. Veel mensen denken dat *evangelische* en *charismatische* kerken al heel lang groeien, in tegenstelling tot de meer traditionele protestantse en katholieke kerkelijkheid. Maar in werkelijkheid blijven zij hooguit gelijk, en hebben ook zij de grootste moeite om jonge mensen binnenboord te houden.

De kerk zoals de meesten van ons haar kennen gaat naar de haaien. Dat is met inbegrip van de traditionele misvieringen, de priester- en de domineescultuur, de Calvinistische mentaliteit, de gewoonte om te bidden voor het eten, en na het eten uit de bijbel voor te lezen; met inbegrip van de gezichtsbepalende functie van kerken in het Nederlandse landschap; en met inbegrip van de persoonlijke betrokkenheid bij het geloof van honderdduizenden mensen in ons land, en miljoenen in de Westerse wereld waar ons land deel van uitmaakt.

Voor zover daar uitzonderingen op zijn, zijn die meestal tijdelijk, of behoorlijk klein, zoals uw Antoniusgemeenschap, die de afgelopen 10 jaar tegen de stroom in een plekje in het Haarlemse kerkelijke spectrum verworven heeft.

2. Herbouw mijn kerk

Op de kop af *818 jaar geleden*, in het jaar 1205, knielde de een rijke jongeman neer voor het kruis in een kleine, in verval geraakte kerk in San Damiano, in het Italiaanse Umbrië. De jonge Franciscus was op zoek naar zijn bestemming, zijn roeping, zijn verantwoordelijkheid. En daar, in het vervallen kerkje van San Damiano, knielend voor het kruis, hoorde hij de stem van de gekruisigde.

“Franciscus, ga op weg en herbouw mijn huis. Zoals je ziet is het in verval.”

U begrijpt dat het beeld dat u hier achter mij ziet een verbeelding is van deze semi-historische gebeurtenis. Franciscus groeide (zoals bekend) uit tot een kerkvernieuwer eerste klas, zozeer dat zelfs de huidige paus, acht eeuwen later, zich naar hem heeft vernoemd.

Over de geschiedenis van de *orde* van Franciscus, en zijn *theologie*, hoef ik u weinig te vertellen. Want de *Antonius* naar wie deze gemeenschap is genoemd was natuurlijk zijn opvolger.

Zelf, moet ik bekennen, heb ik nooit de stem van Christus gehoord, zoals Franciscus dat moet hebben gehoord in dat armzalige kerkje in San Damiano. Klinkt de stem die Franciscus hoorde vandaag de dag opnieuw? Is het ook onze taak om te doen wat hij deed: de kerk te herbouwen, te laten herrijzen uit de as?

Het is niet uitgesloten. Maar misschien is het nog te vroeg. Misschien moet er daarvoor nog veel meer afbrokkelen; misschien moet er eerst nog meer verloren gaan. Opdat we opnieuw het licht gaan zien. Opdat de kerken eerst weer echt *nederig* zullen zijn, en we eerst definitief kunnen afrekenen met “de kerk van het establishment” (een term van historicus James Kennedy) die ons overgeleverd is.

De kunstenaar die dit beeld heeft gecomponeerd, de Amerikaanse fotokunstenaar Christopher Ruane, lijkt te suggereren dat de stem van de gekruisigde vandaag de dag nog altijd klinkt. Niet voor niets plaatst hij een priester in in geknielde houding vooraan in beeld; een priester, waarvan er tegenwoordig nog maar zo weinig zijn, en die als ambtsgroep zo besmeurd zijn geraakt door het jarenlang verzwegen seksuele misbruik in de kerk. Er is voorwaar genoeg gebeurd om te *knielen*, en *oprecht deemoedig* te zijn.

Wat de knielende figuur niet ziet, maar wij wel, is een grote lichtkoepel in het dak. Door het gat in het dak hebben we zicht op de flatgebouwen van het stadscentrum. Misschien moest de koepel wel eerst instorten, om de moderne wereld goed te kunnen zien.

3. Beten und das Gerechte tun

“Onze christen-zijn zal vandaag de dag uit twee aspecten bestaan: uit bidden, en uit recht doen onder de mensen. Al het denken, spreken en organiseren van de zaken van het christendom moet opnieuw geboren worden uit dit bidden en recht doen.”

Deze woorden schreef de Duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer in zijn dagboek op, dat hij bijhield toen hij tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog in Duitsland gevangen zat. Enkele dagen voor de bevrijding werd hij gedood.

Bonhoeffer zat om twee redenen vast. Ten eerste omdat hij joden had geholpen van Duitsland naar Zwitserland te ontsnappen, en ten tweede omdat hij betrokken was bij een aanslag op Hitler.

Dat is gek, want veel Duitse christenen hebben zich helemaal niet tegen het nationaal-socialisme verzet. En het is nog gekker, omdat Bonhoeffer al voor de oorlog overzeese contacten had, en gemakkelijk in Engeland of Amerika had kunnen gaan doceren in de theologie. Hij stond toen namelijk al bekend als een rijzend talent in de theologische wetenschap.

Bonhoeffer was al voor de oorlog naar Duitsland teruggekeerd, omdat hij zich verantwoordelijk voelde voor de staat van zijn land.

In New York had Bonhoeffer gezien dat verreweg de meeste kerken geen antwoord hadden op de rassendiscriminatie in Amerika, en raakte hij geïnspireerd door het kerkelijke verzet tegen onrechtvaardigheid. In Duitsland had hij gezien dat verreweg de meeste kerken het moesten afleggen tegen het populisme, en de ontluikende doodscultus van het nationaal socialisme. Daarom schreef hij wat hij schreef. Daarom deed hij wat hij deed.

“Onze christen-zijn zal vandaag de dag uit twee aspecten bestaan: uit bidden, en uit recht doen onder de mensen. Al het denken, spreken en organiseren van de zaken van het christendom moet opnieuw geboren worden uit dit bidden en recht doen.”

Door velen werd Bonhoeffer na de oorlog als een moderne profeet gezien; in mijn ogen is dat terecht, en was hij zijn tijd vooruit.

Ik denk dat we nog *wel* wat aan zijn woorden moeten toevoegen. Bonhoeffer laat het makkelijker voorkomen dan het in werkelijkheid is. Want in de praktijken die hij noemt, bidden en recht doen, komen verschillende *waarden* mee. Er staat heel wat op het spel.

Kerk-zijn in deze tijd vraagt om bidden en recht doen. Dat lijkt simpel, maar er komt geweldig veel in mee. Ik sta bij drie dingen stil: **geduld**, **verzet**, en een flinke dosis **creativiteit**.

Geduld, omdat we moeten accepteren dat de kerk zoals de meeste mensen haar kennen naar de haaien gaat. Geduld, omdat je soms ook mensen *zelf* te gronde ziet gaan. Omdat we genoeg moeten nemen met een positie in de marge, en de kerk zich vaak zal voelen als een roepende in de woestijn.

Verzet, omdat de inzet voor Gods kinderen ook vraagt om verzet tegen schadelijke structuren. Omdat verzet een kernwaarde van het evangelie is, en bidden niet gaat zonder verzet. Omdat de heersende machten van onze tijd, in die zin is er in 20 eeuwen weinig veranderd, *nog altijd geneigd zijn om de zwakken te vermorzelen en wie kwetsbaar is nog verder te marginaliseren*. Verzet, omdat we worden geroepen om daar iets tegen te doen, in woord en daad.

Creativiteit, omdat we als kerken niet meer kunnen leunen op de structuren van voorheen. Omdat creativiteit, scheppende arbeid, een kernwaarde van het evangelie is, en recht doen niet hetzelfde is als bureaucratie. Omdat de samenleving in onze tijd in een bureaucratische patstelling is verzand, waar niet het minste spootje humor en lichtvoetigheid in te ontdekken is.

Bidden en recht doen, dat is het enige wat ons te doen staat in deze tijd, in het spoor van de beroemde Bonhoeffer. Met waarden als geduld, verzet en creativiteit.

Ik hoop dat u de lezing tot nu toe hebt kunnen bijbenen, want dit hier is de kern van mijn betoog: *dat de kerk zoals wij haar kennen naar de haaien gaat, maar wij wel enige zaken in handen hebben om te doen wat de gekruisigde van ons vraagt.*

Wat ik hier nog aan zal toevoegen is een theologische denkrichting, die daarbij behulpzaam kan zijn. Houdt u het nog vol? Kerk-zijn in onze tijd is als een weg door de woestijn - zonder zweetdruppels gaat het niet.

4. Bevrijdingstheologie

Ik sprak zojuist over creativiteit. Over het Bijbelse scheppingsverhaal wordt traditioneel gezegd dat God de wereld uit het niets geschapen heeft. Over hoe God de wereld geschapen heeft... daar kunnen we maar weinig met zekerheid over zeggen. Maar dat is niet hoe het werkt met *menselijke* creativiteit.

Als ik zeg dat kerk zijn in onze tijd niet gaat zonder creativiteit, bedoel ik dan ook niet dat we de kerk opnieuw moeten uitvinden. Er zijn altijd zaken om op voort te borduren, oude lijnen om weer in de hand te nemen, verstofte schatten in de schatkamers van het geloof, die je kunt combineren met iets nieuws.

Een belangrijke lijn, die behulpzaam is bij het opnieuw-denken van de kerk in onze tijd, is de Latijns-Amerikaanse **bevrijdingstheologie**. Onlangs heb ik een nieuw verschenen werk daarover bestudeerd van de Peruviaanse theoloog Raúl Zagarra, en in dit laatste deel van mijn lezing zal ik daarop voortbouwen.

Bekend is dat de Latijns-Amerikaanse bevrijdingstheologie, die opkwam in de jaren '70, haar uitgangspunt altijd bij de armen legt. "*The preferential option for the poor*". Dat houdt in dat als er keuzes moeten worden gemaakt bij de inzet van mensen en middelen, zoals de kerk dat ook hier en nu moet doen, er bij voorkeur altijd gekozen wordt om aan de kant van de armen te gaan staan.

Gustavo Gutiérrez is de grondlegger van dit principe, maar we kunnen gerust stellen dat "the preferential option for the poor" reeds een bijbels principe is. Denk maar eens aan de aandacht van de profeten voor weduwe, wees en vreemdeling, en de uitverkiezing van uiteenlopende bijbelse voorbeelden als David, Ruth, Maria, en de leerlingen die Jezus tot zich roept.

In de progressieve jaren '70 maakte de bevrijdingstheologie een daverende entree in de theologische wereld, ook hier in Nederland, en men zou gemakkelijk kunnen denken dat de relevantie daarvan alweer is weggeëbd. Zoals ook op optimisme over het Tweede Vaticaans Concilie sinds de jaren '60 langzaam maar zeker steeds verder is geluwd.

Zoals Zagarra uitwijst, staat de relevantie van de bevrijdingstheologie in het huidige tijdvak echter buiten kijf. We leven in een tijd van toenemende armoede, wereldwijd en ook hier. We leven in een tijd waarin veel maatschappelijke goederen in de kapitalistische uitverkoop zijn gedaan, en veel mensen niet kunnen voldoen aan de hoge normen van zelfredzaamheid. We leven in een tijd waarin ieder individu het risico loopt om op zichzelf te worden teruggeworpen. En als dat dan gebeurt, je komt in een moeilijke situatie terecht, dan wordt dat vaak ook nog eens gezien als *je eigen schuld*.

Ongedocumenteerden en uitgebuite arbeidsmigranten kunnen daarover meepraten. Hetzelfde geldt voor psychiatrisch patiënten, ex-gedetineerden, chronisch zieken, mensen met een migratieachtergrond; eigenlijk voor iedereen die af en toe moeite heeft om mee te komen met de moderne maatschappij. Je moet het in het leven zelf uitzoeken, en als dat niet lukt, dan kun je daar niemand op aankijken behalve jezelf.

Het is geen wonder dat het ressentiment al jaren groeit, en veel mensen alleen het populisme nog als oplossing zien.

Er is een derde weg, schrijft Zegarra. Een derde weg tussen het liberalisme van de welgestelden en zelfredzamen aan de ene kant, en het hatelijke populisme aan de andere kant. Dat is de weg van de kerk in de traditie van de *bevrijdingstheologie*.

In de kerk weten we dat geen mens zichzelf aan zijn eigen haren uit het moeras kan trekken. In de kerk zijn we in staat om voor elkaar op te komen. In de kerk zijn de hogere waarden nog geloofwaardig en present, misschien wel meer dan ooit. In een tijd waarin de maatschappelijke structuren en netwerken steeds verder afbrokkelen, is zo'n gemeenschap waardevoller dan ooit. Dat geeft de kerk recht van spreken in het maatschappelijk debat.

Net als de bevrijdingstheologen uit de jaren '70 pleit Zegarra voor basisgemeenschappen, voor gespreks- en steunnetwerken van kwetsbare mensen op het basisniveau van een stad, dorp of buurt. Daarnaast pleit hij voor een kerk die zich uitspreekt over onrecht in de maatschappij, en die het publiekelijk opneemt voor wie het meest kwetsbaar zijn. Een kerk die niet terugschrikt voor activisme en lobbyisme in de politiek.

Een kerk die zich inzet voor anderen, niet in de eerste plaats voor het behoud van haar rijkdom of haar eigen herstel. Een kerk die inzet bij de armen en gemarginaliseerden, ongeacht wie dat zijn.

5. Tot slot: perspectieven voor kerkvernieuwing

Als dominee van de Pauluskerk in Rotterdam heb ik het privilege om te werken voor een kerk die dat doet, samen met handenvol betaalde en bijna 200 onbetaalde medewerkers. De Pauluskerk doet dat al meer dan 40 jaar, en biedt daarmee een model voor een kerkplek als de Antoniusgemeenschap hier.

Toen er in de jaren '80 steeds meer verslaafden op straat rondhingen, en je in de speeltuintjes van de binnensteden kon struikelen over de injectiespuiten, besloot men in de Pauluskerk dat het tijd was voor actie. Dat leidde tot veel problemen en conflict, en er waren momenten dat de gemeente Rotterdam dreigde de kerk voor altijd dicht te zullen doen. Maar de rest is geschiedenis: mede door de actie en de zichtbaarheid van de Pauluskerk in die tijd, zijn er tegenwoordig verslavingsklinieken, gebruikersruimtes, methadonuitgiftes, en allerlei vormen van verslavingstherapie.

Tegenwoordig richt de Pauluskerk zich op andere gemarginaliseerde mensen, in het bijzonder ongedocumenteerden en arbeidsmigranten die door het bevoegde gezag als niet-rechthebbend worden beschouwd.

Het gaat bij dit soort voorbeelden niet in de eerste plaats om een praktisch model, dat op een slimme manier kan worden nagevolgd. Er staat veel meer op het spel dan alleen een aardig model. Er staat ook meer op het spel dan alleen de toekomst van de kerk.

Wat op het spel staat, is *menselijke waardigheid*. Op het spel staat *de liefde van God voor de mens, en de liefde van mensen voor God*. Wat op het spel staat is *de liefde van mensen onderling*.

Uiteindelijk kan een kerk, *uiteindelijk kan een mens* alleen maar proberen om *dienstbaar* te zijn. Ieder op de eigen plek. Ieder op de eigen manier. Het is ieders verantwoordelijkheid om daarmee bezig te zijn, en daar heb ik intussen heel wat voorbeeld van genoemd: van mensen in vergrijzende volkskerken wiens dagen zijn geteld, tot mensen in charismatische mega-evenementen zoals Opwekking. Van kerkvernieuwers als Franciscus en Antonius in de 13e eeuw, tot kerkvernieuwers in oorlogssituaties zoals Dietrich Bonhoeffer. Van bevrijdingstheologen in Latijns-Amerika tot kerkpioniers in Haarlem en Rotterdam.

Uiteindelijk kan een kerk, *uiteindelijk kan een mens* alleen maar proberen om *dienstbaar* te zijn. Ieder op de eigen plek. Ieder op de eigen manier.

Ik begon deze lezing met de vraag of jullie in de afgelopen 10 jaar weleens te maken hadden gehad met agressie, vernielingen en geweld. In de Pauluskerk hebben we dat wel, vrij regelmatig zelfs. Afgelopen weekend nog werd er een lelijke inbraak gepleegd, de schade loopt in de tienduizenden euro's.

Vanmiddag sprak ik met een groep bezoekers in het Kerkcafé. Het kerkcafé is onze dagelijkse gespreksgroep in de kerk, al is het geen gespreksgroep zoals er velen zijn in de kerk: hier vind je geen keurig geklede, welopgevoede en zorgvuldig formulerende 70-plussers. Het groeps gesprek loopt dan ook niet zelden een beetje uit de hand.

Vandaag spraken we over de Bergrede, in het bijzonder het beroemde vers over het toekeren van de andere wang. "Als iemand je op de rechterwang slaat, keer hem dan je linkerwang toe", zegt Jezus daar.

In het kerkcafé van vandaag liep dat al snel uit op een pleidooi voor de doodstraf. "Wat sommige mensen hebben geflikt, daar zijn gewoon geen woorden voor", zei een deelnemer aan het gesprek. "Levenslang is dan zelfs nog te goed. Alleen die overheid hè, daar kan je ook niet van op aan."

Ik probeerde weerwoord te bieden, maar het voorspelbare gevolg was dat er een welles-nietesdiscussie ontstond. Tenslotte deed ik een laatste poging.

"Maar wat moeten we dan met de inbrekers van afgelopen weekend, die hier zo hebben huisgehouden? Wat nu als dat bezoekers van ons zijn? Verdienen zij dan ook de hoogste straf?"

Toen werd het stil. "Dominee, als dat zo is, dan moeten we ze gewoon weer binnenlaten", zei er één. "Geef u ze maar een taakstraf, dominee", zei een ander. "Er worden hier elke dag zoveel boterhammen met pindakaas gesmeerd, daar kunnen ze wel wat aan bijdragen."

Soms valt het opbouwwerk niet mee, en ben je ervan getuige dat niet alleen de kerk maar ook het leven van een individu naar de haaien gaat. Als je lang genoeg meeloopt, dan ken je het gewicht daarvan. Maar dat mag ons niet ontmoedigen.

Laten wij de kerk herbouwen, niet omwille van de kerk zelf, maar tot eer van God en onze naaste.

Op naar de volgende 10 jaar van de Antoniusgemeenschap. Op naar een nieuw begin voor ons allemaal, voor het aangezicht van God.

Ik heb gezegd.